

OTA HOKIMIYATI INQIROZI VA AYOL TAQDIRI: “KECHA VA KUNDUZ” VA “TESS” ROMANLARIDA RAZZOQ SO‘FI VA JON DURBEYFILD OBRAZLARI

Abdualilova Mashhura

Namangan davlat chet tillari instituti katta o‘qituvchisi

ORCID iD: 0009-0005-8305-9749

Mashhuraabdualilova56@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23558855>

Annotatsiya: Maqolada Cho‘lponning “Kecha va Kunduz” va Tomas Hardining “Tess” romanlaridagi ota obrazlari – Razzoq so‘fi va Jon Durbeyfild qiyosiy tahlil qilinadi. O‘tish davrida patriarxal ota hokimiyatining shakli saqlanib, himoya va g‘amxo‘rlikdan iborat mazmuni yo‘qolgani asoslanadi. Ikki otaning qarorlari qiz taqdirini fojiaga yetaklashi, ularning badiiy talqinidagi komik va despotik farqlar ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, Tomas Hardi, ota obrazi, patriarxal hokimiyat, o‘tish davri, ayol taqdiri, qiyosiy tahlil, nikoh

КРИЗИС ОТЦОВСКОЙ ВЛАСТИ И СУДЬБА ЖЕНЩИНЫ: ОБРАЗЫ РАЗЗАК-СУФИ И ДЖОНА ДАРБЕЙФИЛДА В РОМАНАХ “НОЧЬ И ДЕНЬ” И “ТЭСС”

Аннотация: В статье сопоставляются образы отцов в романах Чулпана «Ночь и день» и Томаса Гарди «Тэсс» – Раззак-суфи и Джон Дарбейфилд. Обосновывается, что в переходную эпоху патриархальная власть отца сохраняет форму, но утрачивает содержание – защиту и заботу. Показано, как решения отцов ведут дочерей к трагедии, а также различие комической и деспотической трактовки этих образов.

Ключевые слова: Чулпан, Томас Гарди, образ отца, патриархальная власть, переходная эпоха, судьба женщины, сравнительный анализ, брак

THE CRISIS OF PATERNAL AUTHORITY AND WOMAN’S FATE: RAZZOQ SUFI AND JOHN DURBEYFIELD IN “NIGHT AND DAY” AND “TESS”

Abstract: The article compares the father figures in Cholpan’s “Night and Day” and Thomas Hardy’s “Tess” – Razzoq Sufi and John Durbeyfield. It argues that in a transitional epoch paternal authority keeps its form but loses its content of protection and care. The fathers’ decisions lead their daughters to tragedy, while the comic and despotical treatments of the two figures differ.

Keywords: Cholpan, Thomas Hardy, father figure, patriarchal authority, transitional epoch, woman’s fate, comparative analysis, marriage

KIRISH

Ayol taqdiriga bag‘ishlangan romanlarda e‘tibor odatda bosh qahramon va uning sevgilisi yoki zolimi bo‘lgan erkakka qaratiladi. Ammo qahramon ayolning hayot yo‘lini belgilovchi dastlabki va hal qiluvchi qaror ko‘pincha boshqa bir erkak – ota tomonidan qabul qilinadi. An‘anaviy patriarxal jamiyatda ota oilaning iqtisodiy boquvchisi, axloqiy tayanchi va Xudo hamda jamiyat oldida oila

uchun javobgar shaxs hisoblangan. Qizning kimga, qachon va qanday shartlarda turmushga berilishi uning irodasiga bog‘liq bo‘lgan.

Abdulhamid Cho‘lponning “Kecha va Kunduz” (1936) va Tomas Hardining “D’Erbervillar urug‘idan bo‘lgan Tess” (1891) romanlarida qahramon ayollar – Zebo va Tess – fojiasining ildizi aynan ota qarorida yotadi. Ikki roman bir-biri bilan bevosita aloqada bo‘lmasa-da, V.M. Jirmunskiy ta’kidlaganidek, o‘xshash ijtimoiy-tarixiy sharoitda turli adabiyotlarda o‘xshash badiiy hodisalar mustaqil ravishda yuzaga keladi [5]. Mazkur maqolaning maqsadi – Razzoq so‘fi va Jon Durbeyfild obrazlarini qiyoslash orqali o‘tish davrida ota hokimiyatining inqirozi va uning ayol taqdiriga ta’sirini ochib berish.

ASOSIY QISM

Ota figurasi o‘tish davri sharoitida

XIX asr oxiri qishloq Angliyasi va XX asr boshi Turkistoni o‘tish davrini boshdan kechirayotgan jamiyatlar edi. Angliyada qishloq xo‘jaligi depressiyasi, aholining shaharlarga ko‘chishi va an’anaviy qishloq jamoasining yemirilishi kuzatilgan bo‘lsa, Turkistonda mustamlaka ma’muriyati, paxta iqtisodiyoti va jadidlarning islohot harakati jamiyatni tubdan o‘zgartirayotgan edi. R. Uilyams Hardi ijodini aynan qishloq dunyosining ichki ziddiyatlari, uning idillik emas, balki tengsizlik va iqtisodiy zo‘ravonlik makoni sifatidagi tasviri bilan qadrlaydi [13]. Jadidlar esa o‘zbek oilasidagi erta nikoh, qalin va qizlarning roziligisiz turmushga berilishi kabi odatlarni millatning eng og‘ir illatlari qatorida tanqid qilgan edilar [1; 10].

Bunday sharoitda oila ichidagi hokimiyat munosabatlari ham o‘zgaradi. L. Stoun ingliz oilasi tarixini o‘rganib, uning asta-sekin “patriarxal” modeldan hissiy yaqinlik va shaxsiy tanlovga asoslangan modelga o‘tganini, biroq bu jarayon jamiyatning turli qatlamlarida turli sur‘atda kechganini ko‘rsatgan [12]. Qishloq kambag‘allari orasida nikoh hali ham ko‘proq iqtisodiy ehtiyojga bo‘ysunardi. Turkistonda esa oila tuzilishi deyarli to‘liq an’anaviy holicha qolgan, ota hokimiyati diniy-axloqiy me‘yorlar bilan mustahkamlangan edi. Ikkala holatda ham ota hokimiyatining tashqi shakli saqlanib qolgan, ammo uning ichki mazmuni – qizni himoya qilish, uning kelajagini oqilona belgilash – bo‘shab qolgan edi.

Jon Durbeyfild: shuhratparastlik va mas’uliyatsizlik

Hardi romani Jon Durbeyfild obrazi bilan boshlanadi. Bu oddiy, ichkilikka moyil qishloq savdogari yo‘lda tasodifan duch kelgan ruhoniyan o‘zining qadimiy aslzoda d’Erbervillar urug‘iga mansubligini eshitadi va shu xabardan butunlay o‘zgaradi: o‘zini “Ser Jon” deb atay boshlaydi, mayxonada ajdodlari haqida maqtanadi, mehnatni esa o‘z “sharafiga” nomunosib ish deb biladi [7, ch. I–III]. Hardi bu obrazni yengil kinoya bilan, deyarli komik ruhda tasvirlaydi. Biroq romanning keyingi voqealari bu kulgili shuhratparastlikning qanchalik dahshatli oqibatlarga olib kelishini ko‘rsatadi.

Otaning mas’uliyatsizligi oilani muhtojlikka olib keladi. Bozorga yuk tashish vazifasi o‘n olti yoshli Tessning zimmasiga tushadi, va tunda yo‘lda sodir bo‘lgan baxtsiz hodisada oilaning yagona boquvchisi – Prins oti halok bo‘ladi [7, ch. IV]. Tess bu fojia uchun o‘zini aybdor his qiladi va aynan shu aybdorlik hissi uni ota-onaning taklifiga – “boy qarindoshlar” huzuriga borishga rozi bo‘lishga

majbur qiladi. Shu tariqa, ota o‘zining zaifligi va mas’uliyatsizligi uchun qizini “to‘lov”ga aylantiradi. A. Kettl romanni ingliz dehqonchiligining tarix sahnasidan quvilishi haqidagi asar sifatida talqin qilib, Durbeyfildlar oilasining taqdirini butun bir ijtimoiy qatlamning tanazzuli bilan bog‘lagan edi [9].

Jon Durbeyfildning eng muhim xususiyati – real hayotdan uzilganlik. U qizining xavf ostida ekanini ko‘rmaydi, uni hayotiy xavflardan ogohlantirmaydi va oila taqdiri uchun hech qanday amaliy qaror qabul qilmaydi. Tess keyinchalik onasini erkaklar haqida, ulardagi xavf haqida nima uchun ogohlantirmaganini achchiq so‘roq qiladi [7, ch. XII], ammo ota bu savolning ham yonida yo‘q. Durbeyfildning o‘limi ham oilaga yangi kulfat keltiradi: uy ijarasi otaning hayoti bilan bog‘liq bo‘lgani uchun, u vafot etgach, oila boshpanasiz qoladi [7, ch. L–LII]. Ota hatto o‘limi bilan ham qizini yana Alek hokimiyatiga qaytishga majbur qiluvchi sharoitni yaratadi.

Cho‘lpon romanidagi Razzoq so‘fi tashqi ko‘rinishidan Jon Durbeyfildga mutlaqo qarama-qarshi. U ichkilikbozlik va dangasalikdan uzoq, diniy rasm-rusumlarga qat’iy amal qiluvchi, o‘zini taqvodor deb biladigan kishi. Biroq muallif uning dindorligi ichki ma’naviyatdan, mehr-shafqatdan xoli, quruq zohiriy rasmiyatchilikdan iborat ekanini ko‘rsatadi. Razzoq so‘fining oilasida xotini ham, qizi ham doimiy qo‘rquv ostida yashaydi. O. Sharafiddinov Cho‘lpon nasridagi bunday obrazlarni ijtimoiy illatlarni fosh etishning muhim vositasi sifatida baholagan [4].

Razzoq so‘fining qiziga munosabati, ayniqsa, qo‘shiq motivida yaqqol namoyon bo‘ladi. Zeboning qo‘shiq aytishi uning tabiiy erkinligi, ichki dunyosining go‘zalligi ifodasidir; ota esa buni gunoh va nomusga dog‘ deb biladi. Qizning ovozi bo‘g‘ish ota hokimiyatining ramziy ifodasiga aylanadi: ota qizining jismonan emas, balki ruhan ham to‘liq bo‘ysunishini talab qiladi. Zeboni Akbarali mingboshiga turmushga berish qarori ham shu hokimiyatning mahsuli. D. Quronov Cho‘lpon romanidagi muallif bahosining ochiq bayonot emas, balki voqealar mantig‘i va yashirin kinoya orqali ifodalanishini ta’kidlaydi [3]. Razzoq so‘fi obrazida ham muallif hukmi aynan shu yo‘l bilan yetkaziladi: taqvodor otaning qarori qizini ko‘pxotinli, axloqan buzuq amaldor qo‘liga topshiradi.

Jadid adabiyotida bunday ota obrazlari muhim tanqidiy an’anaga ega edi. Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasidan boshlab jadid mualliflari johil ota-onalar va noto‘g‘ri tarbiya oqibatlarini ko‘rsatib kelgan. A. Xolid jadidlarning asosiy maqsadi jamiyatni ichdan isloh qilish, taqlid va xurofotni tanqid qilish bo‘lganini qayd etadi [10]. Cho‘lpon bu an’anani davom ettirsa-da, uni chuqurroq psixologik darajaga ko‘taradi: Razzoq so‘fi shunchaki «johil ota» emas, balki o‘z e’tiqodining asl ruhini yo‘qotgan, uni hokimiyat quroliga aylantirgan inson sifatida tasvirlanadi.

Tashqi farqlarga qaramay, ikkala otaning roman tuzilishidagi vazifasi bir xil. Birinchidan, ikkalasi ham qizining taqdirini hal qiluvchi qarorni qabul qiladi yoki unga rozilik beradi: Durbeyfild – Tessning Trantrijga yuborilishiga, Razzoq so‘fi – Zeboning nikohiga. Ikkinchidan, ikkala qarorning asosida qizning baxti emas, balki otaning manfaati turadi: biri uchun bu – «aslzoda» qarindoshlik orqali boyish umidi, ikkinchisi uchun – mingboshi bilan qarindosh bo‘lishning ijtimoiy foydasi va «el oldidagi» obro‘. Uchinchidan, ikkalasi ham qizini himoya qilish vazifasini bajarmaydi va uni kuchli, axloqan buzuq erkak hokimiyatiga topshiradi.

Bu holatni antropologik nuqtai nazardan ham izohlash mumkin. G. Rubin K. Levi-Stros nazariyasini feministik nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqib, qarindoshlik tizimlarining asosida ayollarni erkaklar o‘rtasida «ayirboshlash» yotishini va bu patriarxal tuzumning chuqur strukturaviy asosi ekanini ta’kidlagan [11]. Ikki romandagi ota qarorlari ana shu “ayirboshlash”ning badiiy ifodasidir: qiz oila manfaati uchun boshqa erkakka beriladigan qadriyatga aylanadi. Shu bilan birga, ikki jamiyatda bu mexanizm turli shaklda ishlaydi. Angliyada u bozor va «tasodif» orqali, bilvosita amalga oshadi: Durbeyfild qizini hech kimga «bermaydi», faqat uni xavf ichiga yuboradi. Turkistonda esa u qalin va nikoh marosimi orqali ochiq, qonuniy shaklda kechadi [8].

Ikki obrazning badiiy talqinidagi farq ham e’tiborga loyiq. Hardi Durbeyfildni kulgili-ayanchli figura sifatida beradi; uning hokimiyati zaif, deyarli ramziy, oila taqdirini ko‘proq ona Joan va tasodif belgilaydi. Cho‘lpon esa Razzoq so‘fini qo‘rqinchli, despotik figura sifatida tasvirlaydi; uning hokimiyati kuchli va bevosita, u oiladagi har bir qarorni o‘zi qabul qiladi. Bu farq ikki jamiyatdagi ota hokimiyati holatining turlicha bosqichini aks ettiradi: Viktoriya davri qishloq Angliyasida ota hokimiyati iqtisodiy va ma’naviy jihatdan zaiflashgan, uning o‘rnini bozor egallagan; Turkistonda esa u diniy-an’anaviy asosda hali to‘liq kuchda edi. Biroq natija bir xil: zaif ota ham, qudratli ota ham qizini fojidan saqlab qola olmaydi.

Hardi romanida yana bir ota obrazi mavjud bo‘lib, u Durbeyfild bilan qiyoslanganda alohida ma’no kasb etadi. Bu – Enjelning otasi, Emminster qishlog‘ining kekxa ruhoniysi Jeyms Kler. U samimiy, fidoyi, kambag‘allarga yordam berishga tayyor inson; hatto Alek d’Erbervilning ham “yo‘lga qaytishi”ga aynan uning va’zlari sabab bo‘lgani romanda aytib o‘tiladi [7, ch. XLV]. Biroq bu “yaxshi ota” ham o‘z farzandini fojidan saqlay olmaydi: u bergan qat’iy evangelistik tarbiya Enjelning ongida ayol pokligi haqidagi murosasiz tasavvurni shakllantirgan va to‘y kechasida aynan shu tasavvur Enjelni Tessdan yuz o‘girishga majbur qiladi. Tess yordam so‘rab Emminsterga borganda esa ruhoniyni oilasini uyda topa olmaydi va qaytib ketadi [7, ch. XLIV].

Shunday qilib, Hardi ota hokimiyatining ikki qutbini ko‘rsatadi: mas’uliyatsiz, shuhratparast Durbeyfild va axloqan yuksak, ammo dogmatik Kler. Birinchisi qizini moddiy xavf ostiga, ikkinchisi esa o‘g‘lini ma’naviy qolip ichiga tashlaydi. Natijada Tess ikki “ota” – o‘z otasi va eri Enjelning otasi – yaratgan dunyolar orasida qoladi. Cho‘lpon romanida bunday muqobil ota obrazi deyarli yo‘q; Zebo uchun ota hokimiyati yagona va mutlaq. Bu farq ham ikki jamiyatdagi qadriyatlar xilma-xilligining turli darajasini aks ettiradi: Viktoriya Angliyasida diniy va dunyoviy qarashlar o‘zaro bahsda bo‘lsa, Zebo yashagan muhitda ayol uchun boshqa “ovoz” deyarli eshitilmaydi.

Ota inqirozi va ayolning yolg‘izligi

Ota figurasining inqirozi qahramon ayolning eksistensial yolg‘izligini keltirib chiqaradi. Patriarxal tizimda ota – qizning tashqi dunyo bilan munosabatidagi asosiy himoyachi va vositachi. Bu himoya yo‘qolganda, ayol ham an’anaviy, ham yangi dunyoda mutlaqo yolg‘iz qoladi. Z. Freyd madaniyatning insonning tabiiy intilishlarini cheklashi muqarrar ravishda ichki ziddiyat va “norozilik”ni keltirib chiqarishini ko‘rsatgan [6]. O‘tish davrida bu ziddiyat oilaviy darajada ota va qiz munosabatlarida keskinlashadi: eski tartib qizdan to‘liq itoatni talab qiladi, ammo buning evaziga unga hech qanday himoya bermaydi.

Ona obrazlari ham bu yolg‘izlikni yengillashtirmaydi. Tessning onasi Joan qizini “boy qarindosh”ga yuborishda faol rol o‘ynaydi va uni hayotiy xavflardan ogohlantirmaydi. Zeboning onasi Qurvonbibi esa qiziga mehribon bo‘lsa-da, erining irodasiga qarshi chiqishga ojiz. Ikkala ona ham patriarxal tizimning ichida, uning qoidalari bo‘yicha yashaydi va qizini bu tizimdan himoya qila olmaydi. M. Kamp XX asr boshi o‘zbek oilasida ayollarning ovozi va tanlov imkoniyatlari qanchalik cheklangan bo‘lganini, “ayol masalasi” esa asosan erkaklar tomonidan muhokama qilinganini ko‘rsatadi [8].

Shunday qilib, ikki romanda ota obrazi faqat ikkinchi darajali personaj emas, balki fojia mexanizmining boshlang‘ich nuqtasidir. N. Karimov Cho‘lpon ijodini o‘z davrining ijtimoiy-ma‘naviy ziddiyatlari bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganib, adibning oila va jamiyat muammolariga chuqur sezgirligini ta‘kidlaydi [2]. Hardi esa romanining boshida o‘zining asosiy savolini qo‘yadi: Tess Alekni uchratadigan dunyoda baxt uchun kerakli odam kamdan-kam hollarda kerakli vaqtda paydo bo‘ladi [7, ch. V]. Ota – qizni ana shu «noto‘g‘ri uchrashuv»ga yuborgan birinchi kishi.

XULOSA

Cho‘lponning “Kecha va Kunduz” va Hardining “Tess” romanlaridagi Razzoq so‘fi va Jon Durbeyfild obrazlari tashqi jihatdan bir-biriga qarama-qarshi: biri zohiriy taqvoga berilgan despot, ikkinchisi shuhratparast va mas‘uliyatsiz kulgili figura. Ammo ularning roman tuzilishidagi vazifasi bir xil: ikkalasi ham qizining taqdirini hal qiluvchi qarorni o‘z manfaati asosida qabul qiladi va uni kuchli erkak hokimiyatiga topshiradi. Bu o‘xshashlik o‘tish davrida patriarxal ota hokimiyatining shakli saqlanib, mazmuni yo‘qolganini ko‘rsatadi. Ota figurasining inqirozi qahramon ayolning himoyasizligi va eksistensial yolg‘izligining asosiy manbaiga aylanadi. Ayni paytda ikki obraz talqinidagi komik va despotik farqlar Angliya va Turkistondagi ota hokimiyatining turlicha tarixiy holatini aks ettiradi. Bunday qiyosiy tahlil o‘zbek romanining jahon adabiyoti bilan tipologik aloqalarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: Ma‘naviyat, 1998.
2. Karimov N. Cho‘lpon: ma‘rifiy roman. – Toshkent: Sharq, 2003.
3. Quronov D. Cho‘lpon nasri poetikasi. – Toshkent: Sharq, 2004.
4. Sharafiddinov O. Cho‘lponni anglash. – Toshkent: Yozuvchi, 1994.
5. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад. – Л.: Наука, 1979.
6. Фрейд З. Неудовлетворённость культурой // Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура. – М.: Ренессанс, 1992.
7. Hardy T. Tess of the d’Urbervilles / ed. by T. Dolin. – London: Penguin Books, 1998.
8. Kamp M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. – Seattle: University of Washington Press, 2006.
9. Kettle A. An Introduction to the English Novel. Vol. 2. – London: Hutchinson, 1953.
10. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.

11. Rubin G. The Traffic in Women: Notes on the “Political Economy” of Sex // Toward an Anthropology of Women / ed. by R.R. Reiter. – New York: Monthly Review Press, 1975.
12. Stone L. The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800. – London: Weidenfeld & Nicolson, 1977.
13. Williams R. The Country and the City. – London: Chatto & Windus, 1973.